

SUOMEN LUKIOLAISTEN LIITON**TAVOITEOHJELMA 2021**

ESITYS LIITTOKOKOUKSELLE

1. KOULUTUSPOLITIikka**1.1 Lukiokoulutuksen järjestäminen**

Lukiokoulutuksen tulee olla aidosti maksutonta, ja jokaisella nuorella tulee olla mahdollisuus osallistua siihen esimerkiksi taloudellisesta asemasta tai taustasta riippumatta. Lukion tulee olla vetovoimainen vaihtoehto toiselle asteelle siirryttäessä, jotta sinne hakeutuu motivoituneita opiskelijoita. Lukiokoulutuksen tulee olla poliittisesti ja uskonnollisesti täysin riippumatonta ja sitoutumatonta. Koulutuksen järjestäjän on varmistettava, että tarjottava koulutus on laadukasta ja että se toteuttaa lukiokoulutukselle asetetut tavoitteet. Opintojen eteneminen ei saa olla sidottu vuosiluokkiin vaan opiskelijan on voitava valita kurseja omaan opiskelutahtiinsa sopivasti. Opiskelijoiden hyvinvointi ja osallisuus sekä koulutuksen laatu tulee huomioida opiskelijapalautteella.

Opiskelijan on voitava osallistua kaikille haluamilleen valtakunnallisille opintojaksoille hänen suorittaessaan lukion kolmessa vuodessa. Opiskelu on voitava suorittaa ensisijaisesti lähiopetuksessa, jossa ryhmäkoot eivät saa olla liian suuria. Erityisesti kielten sekä matematiikan opetuksessa on taattava riittävän pienet ryhmäkoot. Etäopetuksella tuetaan opetuksen järjestämistä ja mahdollistetaan laajempi opintotarjonta. Itsenäisiä opintojaksoja on myönnettävä yhtenäisin, opiskelijan elämäntilanteen huomioon ottavin perustein, ja opintojaksojen suorittamisperusteiden on oltava valtakunnallisesti standardoituja. Opintoja pitää voida suorittaa myös etänä verkkoympäristöissä. Myös muualla hankitun osaamisen tunnustamista ja hyväksilukua tulee

kehittää sujuvaksi ja valtakunnallisesti yhtenäiseksi. Nuoren tulee voida opinnoissaan hyväksiluke aktiivinen toiminta kansalaisyhteiskunnassa esimerkiksi opintopisteinä. Opetuksen suunnittelussa ja mitoituksessa on huomioitava myös opiskelijan itsenäisen työn määrä, ja lukion oppimäärien ja niihin kuuluvien opintojen perusteena käytettävien opintopisteiden on oltava ECTS-opintopisteitä.

Valtion tulee tukea tulevaisuudessaakin lukion jälkeistä täydentävää aineopetusta, jotta yksilön koulutuspolku ei katkea.

Kunnilla on merkittävä rooli lukiokoulutuksen järjestäjinä. Nykyinen eri koulutuksen järjestäjien varaan rakentuva malli tulee säilyttää. Toisen asteen koulutuksen järjestämisvastuuta ei tule siirtää valtiolta kunnille tai maakunnille. Koulutuskuntayhtymissä koulutuksen laatu tulee taata riippumatta hallinnollisista järjestelyistä. Myös vaihtoehtoisia opetusmenetelmiä harjoittavien koulujen, erityistehävän saaneiden lukioiden ja yksityiskoulujen asema on turvattava. Lukion tulee lähtökohtaisesti sijaita niin lähellä, että sitä voi käydä kotoa käsin.

Lukiokoulutuksen rahoitus on jatkossakin toteutettava opetus- ja kulttuuriministeriön kautta koulutuksen järjestäjälle maksettavana yksikköhintana, eikä sen tule olla riippuvaista koulutuksen järjestämisestä. Lukiokoulutuksen riittävä rahoitus tulee turvata maksamalla koulutuksen järjestäjille todellisia kustannuksia vastaava yksikköhinta.

Lukiokoulutuksen tasa-arvo on turvattava riittävän suurella perusrahoitusosuudella, jonka lisäksi osa valtionosuudesta voi määräytyä opiskelijapalautteella. Rahoitusjärjestelmä ei saa johtaa lukioiden eriarvoistumiseen.

68 Valtionosuuksien vuosittaisen vaihtelun on pysyt-
69 tävä kohtuullisena. Yksikköhintaa pitää korottaa
70 vuosittain vähintään yleisen hintatason kasvua vas-
71 taavilla korotuksilla. Lukiokoulutuksen saavutetta-
72 vuuden turvaamiseksi harvan väestöpohjan alueiden
73 lukioille on maksettava korotettua valtionosuutta.
74 Korotettua valtionosuutta on maksettava myös eri-
75 tyistehtävän saaneille lukioille. Lukioilla tulee olla
76 aito mahdollisuus hakea erityistehtävää ja myöntä-
77 misperusteiden tulee olla standardoituja. Erityisteh-
78 täviä myönnettäessä alueellinen kattavuus tulee ottaa
79 huomioon.

80 1.2 Tuntijako

81 Lukion tuntijaon tulee taata lukiolaiselle vahvat
82 kielelliset, viestinnälliset ja matemaattiset taidot,
83 monipuolinen kielitaito sekä laajat tiedolliset,
84 kulttuuriset ja tietotekniset valmiudet. Lukion
85 on autettava opiskelijaa löytämään omat vahvuus-
86 tensa ja kiinnostuksen kohteensa sekä tarjottava
87 riittävä tieto ja tuki oman jatko-opintovalinnan
88 tekemiseen.

89 Lukiossa tulee järjestää vähintään kolme sisällöl-
90 tään monipuolista, laaja-alaista osaamista kehittävää
91 temaattisten opintojen opintopaksoa, joissa tulee
92 käsitellä eri oppiaineiden asioita ajankohtaisten tee-
93 mojen ympärillä. Näitä teemoja tulee tarkastella eri
94 näkökulmista harjoittamalla viestintä- ja tiedonhaku-
95 taitoja sekä kriittistä ajattelua. Oppiaineiden välistä
96 yhteistyötä on lisättävä lukio-opetuksessa myös
97 temaattisten opintojen ulkopuolella.

98 Nykymallisesta uskonnonopetuksesta tulee siirtyä
99 kaikille yhteiseen katsomusoppiin, joka tarkastelee
100 uskontoja ja maailmankatsomuksia tasapuolisesti
101 ilmiöiden pohjalta. Uskonnon ja elämäntutkimustie-
102 don erityisasema on poistettava lukiolaista.

103 Lukion merkitys hyvän ja laajan kielitaidon
104 hankkimisessa on merkittävä, minkä takia kielten
105 opetuksen tulee antaa valmiudet opiskellun kielen
106 monipuoliseen käyttöön. Lukiossa on opiskeltava
107 äidinkielen lisäksi vähintään kahta vapaavalintaista
108 kieltä, joista ainakin toisen on oltava pitkä A-kieli.
109 Kielenopetuksen on oltava enemmän myös suul-
110 lista kielitaitoa kehittävää. Muuta kuin suomea tai

111 ruotsia äidinkielenään puhuvan opiskelijan oman
112 äidinkielen opiskelua ja ylläpitoa on tuettava. Häntä
113 ei saa vaatia opettelemaan molempia kotimaisia
114 kieliä, mutta hänellä on oltava siihen yhtäläinen
115 mahdollisuus.

116 Matematiikan yhteisessä opintojaksossa on
117 luotava pohja sekä lyhyen että pitkän oppimäärän
118 opiskeluun, ja sen on kannustettava opiskelemaan
119 matematiikkaa. Yhteisen opintojakson on annettava
120 opiskelijalle tarpeelliset valmiudet valita itselleen ja
121 jatko-opintosuunnitelmiinsa sopiva oppimäärä sekä
122 kehittää motivaatiota matematiikan opiskeluun.
123 Pitkän oppimäärän on tarjottava hyvät valmiudet
124 matemaattis-luonnontieteellisiin jatko-opintoihin.
125 Lyhyen oppimäärän on oltava käytännönläheistä ja
126 korostettava kaikissa opinnoissa tarvittavia mate-
127 maattisia taitoja.

128 Laaja-alainen yleistieto ja jatko-opintoihin suun-
129 taava tutkinto mahdollistetaan rakenteellisella valin-
130 naisuudella, joka kohdistuu yksittäisten oppiaineiden
131 sijaan laajoihin teemoihin. Pakollisten sisältöjen
132 lisäksi opiskelijalla on oltava mahdollisuus valita
133 haluamansa määrä valinnaisia opintojaksoja, joissa
134 hän voi syventää osaamistaan itselleen hyödyllisiksi
135 kokemissaan oppiaineissa. Lukio-opinnoissa opiske-
136 lijän tulee voida syventyä haluamiinsa aineisiin, eikä
137 liian suuri pakollisten opintojaksojen määrä saa estää
138 sitä.

139 Opiskelijalla täytyy olla mahdollisuus suorittaa
140 erilaisia lukiodiplomeja, jotka osoittavat lukiolaisen
141 kyvyn itsenäiseen ajatteluun ja toimintaan. Lukiodip-
142 lomeita on voitava suorittaa sekä oppiaineryhmissä
143 että yksittäisissä oppiaineissa, eivätkä diplomit saa
144 rajoittaa vain taito- ja taideaineisiin. Lukiodiplomit
145 ilmentävät opiskelijan motivaatiota oppiaineryhmää
146 tai oppiainetta kohtaan, ja lukiodiplomeita tulee
147 pystyä hyödyntämään opiskelijavalinnassa. Lukio-
148 diplomeille on oltava kansalliset suoritusohjeet sekä
149 arviointikriteerit. Lukiodiplomien tulee olla suori-
150 tuksina vertailukelpoisia.

151 Lukion tuntijakoon tulee sisällyttää valinnaista
152 tieto- ja viestintätekniikan opetusta, jotta kaikilla
153 olisi yhtäläiset mahdollisuudet pärjätä sähköisissä
154 ylioppilaskirjoituksissa.

1.3 Oppisisällöt ja pedagogiikka

Oppisisältöjen tulee olla yleissivistäviä sekä jatko-opiskeluun valmentavia. Niiden tulee painottaa tietojen hankintaan, jäsentelyyn ja soveltamiseen sekä kokonaisuuksien hallintaan. Lukion aikana ajattelun ja tietokäsityksen tulee kehittyä. Opiskelijan tulee oppia ymmärtämään ja sietämään tietoon liittyvää epävarmuutta. Opetuksen tulee kannustaa opiskelijaa suhtautumaan tietoon kriittisesti ja oppia kyseenalaistamaan ja löytämään perusteltuja ratkaisuja. Alati muuttuvassa maailmassa oppisisältöjen tulee tukea opiskelijan omaa ajattelun kehitystä.

Lukion opettajilla tulee olla pätevyys tehtävänsä sekä hyvät ja ajantasaiset pedagogiset valmiudet. Pedagogiikkaa tulee päivittää tukemaan vahvemmin lukiokoulutukselle asetettuja tavoitteita. On varmistettava, että yhteistyö työelämän, kolmannen sektorin sekä korkeakoulujen kanssa toteutuu kaikkialla, ja koulujen on avauduttava yhteiskunnallisille toimijoille. Lukioden ja korkeakoulujen välisen yhteistyön tulee olla laadukasta ympäri Suomen. Kaikilla lukiolaisilla on oltava yhtäläiset mahdollisuudet suorittaa korkeakouluopintoja lukio-opintojensa aikana.

Tieto- ja viestintäteknikan käyttöä ja merkitystä opetuksessa on lisättävä. Tämän mahdollistamiseksi jokaisella lukiolla on oltava riittävät ja ajanmukaiset välineet ja yhteydet. Opettajien tulee kouluttautua säännöllisesti, ottaa käyttöön uusia keinoja hyödyntää tietotekniikkaa opetuksessa ja saada siinä tarvittaessa tukea. Laitteiston nykyaikaistamisen lisäksi on huolehdittava sähköisten oppimisympäristöjen ja sovellusten kehittämisestä ja käyttöön otosta lukio-opetuksessa. Opetuksessa käytettävien sovellusten ja laitteiden tulee valmentaa opiskelijaa myös opintojen jälkeiseen elämään ja työuralle. Opiskelijoiden digitaalisista taidoista on pidettävä huolta tarjoamalla opetuksen yhteydessä tukea ja ohjausta digitaalisten opiskelumenetelmien käytössä. Lukion tulee myös nimetä tarpeellinen määrä tietotekniikkatukihenkilöitä, jotka voivat auttaa opiskelijoita ja opettajia tietoteknisissä ongelmissa. Opintojaksojen kokeet tulee pääsääntöisesti järjestää Abitti-järjestelmässä. Opetuksen tulee aidosti valmentaa sähköisiin ylioppilaskirjoituksiin.

Etäopetusta järjestettäessä on varmistettava sähköisen opetuksen toimivuus ja riittävän monipuoliset opiskelutavat. Etäopetusta ei tule nähdä vain verkkoon siirrettynä lähiopetuksena. Opettajilla tulee olla pedagogiset valmiudet laadukkaaseen etäopetuksen toteuttamiseen. Verkkokursseja ja itsenäisiä opintojaksoja suorittaville opiskelijoille on myös tarjottava riittävä määrä ohjausta. Etäopetuksesta ei saa syntyä ylimääräistä kuormitusta opiskelijalle.

1.4 Oppimateriaalit

Kaikkien oppimateriaalien ja -välineiden tulee olla opiskelijalle maksuttomia. Oppimateriaalien tuottamisen täytyy tulevaisuudessa nojata mahdollisimman monen eri toimijan malliin. Oppimateriaalien tulee olla monipuolisia, eikä niiden sähköistäminen saa tarkoittaa vain painetun aineiston siirtämistä sähköiseen muotoon. Digitalisaatiota tulee hyödyntää sekä nykyisten että uusien oppimateriaalien kehittämisessä.

Oppimateriaalien maksuttomuuden varmistamiseksi tulee aloittaa valtakunnallisen digitaalisen oppimateriaalipankin luominen. Sekä opiskelijoiden että opettajien tulee voida hyödyntää oppimateriaalipankkia vapaasti opiskelussa ja opetuksessa. Oppimateriaalipankin avulla oppimateriaalien ei tarvitse olla yksittäisiin opintojaksoihin keskittyvää, vaan materiaalit voivat käsitellä laajempia kokonaisuuksia esimerkiksi oppiaineryhmittäin. Oppimateriaalipankin luominen tai oppimateriaalien sähköistäminen ei saa heikentää oppimateriaalien laatua.

Verotuksella ei tule jarruttaa lukiokoulutuksen ja erilaisten opetustapojen kehittämistä eikä nykyaikaistamista. Sähköisten oppimateriaalien tarjonnan on vastattava opiskelijoiden ja opetuksen vaatimuksia.

1.5 Opinto-ohjaus

Ylioppilaat on saatava sujuvasti jatko-opintoihin ja siitä työelämään, minkä vuoksi jokaisella lukiolaisella tulee olla mahdollisuus laadukkaaseen opinto-ohjaukseen ja muihin opinto-ohjausta tukeviin palveluihin. Opinto-ohjauksen riittävät resurssit on turvattava koulutuksen järjestäjiä

241 velvoittavalla asetuksella opintojen ohjauksen
242 vähimmäisresursseista. Jokaista kahtasataa
243 opiskelijaa kohti on oltava yksi (1) täysipäiväinen
244 opinto-ohjaaja. Opinto-ohjaajien tulee pystyä tar-
245 joamaan ohjausta myös ulkomaille opiskelemaan
246 suuntaaville opiskelijoille. Vailla jatko-opiskelu-
247 paikkaa olevien ylioppilaiden jälkiohjaukseen on
248 varattava riittävästi resursseja ja se on toteutet-
249 tava opiskelijan yksilölliset tarpeet huomioiden.

250 Lukion opinto-ohjaukseen on käynnistettävä
251 valtakunnallinen kehittämisohjelma. Opinto-ohjauk-
252 sesta tulee kerätä palautetta, ja palautteen perusteella
253 on tehtävä opinto-ohjauksen laadunvalvontaa ja
254 kehittämistyötä. Opinto-ohjauksessa tulee keskittyä
255 ensisijaisesti yksilöllisten opintopolkujen mahdollis-
256 tamiseen lisäämällä opinto-ohjausta ja kasvattamalla
257 henkilökohtaisen opinto-ohjauksen määrää. Ohjauk-
258 sen yksilöllisyyttä on vahvistettava kehittämällä
259 opinto-ohjauksen opintojaksoihin ryhmäohjauksen
260 rinnalle vaihtoehtoisia suoritustapoja. Opinto-oh-
261 jauksen on tarjottava opiskelijalle riittävät tiedot
262 omien ainevalintojen tekemiseen ja kirkastettava
263 valintojen vaikutusta jatko-opintomahdollisuuksiin.
264 Lisäksi lukioaikaisella ohjauksella on tuettava opiske-
265 lijän omien vahvuuksien ja kiinnostuksen kohteiden
266 tunnistamista, minäkuvan rakentamista sekä oman
267 jatko-opintopaikan löytymistä. Koulun täytyy myös
268 pystyä tukemaan opiskelijaa kansainvälisissä pyrki-
269 myksissä, kuten opiskelijavaihdossa, kulttuurimat-
270 koissa ja jatko-opinnoissa ulkomailla.

271 Henkilökohtaisen opiskelusuunnitelman, yli-
272 oppilastutkintosuunnitelman sekä jatko-opinto- ja
273 urasuunnitelman on tarjottava hyödyllistä tukea
274 opiskelijalle, ja niitä on päivitettävä opintojen ohessa.
275 Opinto-ohjauksen laatu tulee ottaa yhdeksi kritee-
276 riksi opiskelijapalautejärjestelmässä.

277 Jokaiselle lukiolaiselle tulee tarjota valinnainen
278 TET-jakso, jonka voi viettää työelämään tai kor-
279 keakouluun tutustuen. Opiskelijoille on esiteltävä
280 koulutusaloja ja oppilaitoksia Suomessa sekä ulko-
281 mailla mahdollisimman laajasti, jotta opiskelijalla on
282 mahdollisuus löytää oma polkunsä. Opinto-ohjauksen
283 oikea-aikaisuutta on kehitettävä, ja opintojen alussa
284 on tuettava erityisesti opiskelu- ja ajanhallintataitojen

285 kehittymistä. Kaikki ohjaa -periaatetta on myös vah-
286 vistettava, ja aineenopettajien rooli ja vastuu ohjauk-
287 sessä selkeytettävä. Opinto-ohjauksen tuntien jakso-
288 tuksen tulee tukea opiskelijaa pitkin tämän opintietä.

289 **1.6 Peruskoulu ja toisen asteen nivelvaihe**

290 Yläkoulun opinto-ohjaukseen tulee panostaa
291 entistä enemmän, jotta lukioon hakeutuu moti-
292 voituneita opiskelijoita. Lukion on kuitenkin
293 oltava matalan kynnyksen vaihtoehto jokaiselle,
294 joka haluaa valmistaa itseään jatko-opintoihin,
295 vaikka kaikki heistä eivät olisi varmoja tule-
296 vaisuuden alastaan. Lukion opiskelijavalinnan
297 tulee perustua perusopetuksen päättötodis-
298 tuksen lukuaineiden keskiarvoon, jota voidaan
299 täydentää valintakokeilla ja muilla kriteereillä
300 erityislinjoille hakeuduttaessa. Perusopetuksen
301 päättötodistuksen arvosanojen tulee olla aidosti
302 vertailukelpoisia peruskoulujen välillä.

303 Jokaiselle peruskoulun päättäneelle täytyy taata
304 subjektiivinen oikeus jatkokoulutuspaikkaan.
305 Peruskouluille tulee säätää jälkiohjausvelvoite, josta
306 vastaavat kunnan etsivä nuorisotyö ja peruskoulun
307 opinto-ohjaaja. Toiselle asteelle hakeutumisen tulee
308 jatkossakin perustua vapaaehtoisuuteen. Mikäli
309 oppivelvollisuus laajennetaan koskemaan toisen
310 asteen koulutusta, vapaata hakeutumisoikeutta
311 toisen asteen koulutukseen ei tule rajoittaa, opiskelu-
312 jen laiminlyönnistä ei pidä seurata sakkoja tai muita
313 sanktioita vaan tehostettuja tukipalveluita.

314 Perusopetuksen ja toisen asteen opetussuunni-
315 telmien tulee muodostaa jatkumo, jotta oppilaan on
316 mahdollista saavuttaa toisen asteen koulutuksessa
317 tarvittavat pohjatiedot ja -taidot perusopetuksessa.

318 Toisen asteen yhteishakuun tulee sisällyttää myös
319 toiselle asteelle valmistavat koulutukset, joihin voisi
320 näin myös hakea yhteishaun täydennyshaussa. Perus-
321 opetuksen lisäopetuksen, eli niin sanotun kymppi-
322 luokan, tulee aidosti tarjota mahdollisuus tutustua
323 toisen asteen opintoihin. Kymppiluokalla on oltava
324 mahdollisuus suorittaa lukion pakollisia opintojak-
325 soja, jotka voi lukioon siirryttäessä hyväksilukea.
326 Valmentavien opintojen ohessa on oltava mahdolli-
327 suus korottaa peruskoulun päättötodistuksen arvosa-

328 noja. Kynnystä hakeutua valmentaviin opintoihin on
329 madallettava, ja valmentavia opintomahdollisuuksia
330 on tehtävä entistä näkyvämmiksi. Toisella asteella
331 opiskelevien mahdollisuutta opiskelualan vaihtoon
332 täytyy kehittää erilaisilla erillisvalinnoilla.

333 **1.7 Toinen aste**

334 Toisen asteen koulutuksen on pohjauduttava mal-
335 liin, jossa lukio ja ammatillinen koulutus toteut-
336 tavat toisistaan erillisiä tehtäviä. Lukion rooli on
337 olla yleissivistyksen kautta jatko-opintoihin val-
338 mistava koulutusmuoto. Ammatillinen koulutus
339 valmentaa osaavia ja ammatillisesti sivistyneitä
340 käytännön tekijöitä. Molempia koulutusmuotoja
341 ja niiden opintosisältöjä on kehitettävä itsenäi-
342 sesti kunkin omista tarpeista ja lähtökohdista.

343 Toisen asteen opiskelijalla tulee olla mahdollisuus
344 halutessaan suorittaa kaksois- tai kolmoistutkinto.
345 Kaksois- tai kolmoistutkinnon suorittajille tulee
346 tarjota räätälöityä opinto-ohjausta. Oppilaitosten väli-
347 nen toimiva yhteistyö on edellytys sen sujuvuudelle.

348 Nuorille tarkoitettua lukiokoulutusta suorittavan
349 nuoren tulee suorittaa lukion oppimäärä ja ylioppi-
350 lastutkinto pääsääntöisesti päivälukiassa. Tätä tarkoi-
351 tusta tukevia yksittäisiä opintojaksoja tulee kuitenkin
352 voida suorittaa myös aikuislukiossa. Aikuislukiota
353 ei tule markkinoida nuorelle ensisijaisena vaihtoeh-
354 tona, mikäli opiskelijalla on opinto-oikeutta jäljellä
355 omassa päivälukiassaan. Aikuis- ja päivälukion tulee
356 vastata erilaisiin tarpeisiin, eikä niille tarkoitettuja
357 tehtäviä tule sekoittaa.

358 **1.8 Ylioppilastutkinto**

359 Ylioppilastutkinnon on koostuttava lukion
360 oppimäärästä sekä ylioppilastutkinnon kokeista.
361 Tutkintoon vaadittavien suoritettujen opinto-
362 jen määrän ja laadun tulee olla sama kaikille
363 kokelaille riippumatta siitä, missä opiskelee.
364 Opiskelijan asuinpaikka tai lukion koko eivät saa
365 vaikuttaa siihen, mitä aineita opiskelija pystyy
366 tutkintoonsa valitsemaan. Ylioppilastutkintoon
367 tulee sisältyä enintään neljä pakollista ylioppilas-
368 tutkinnon koetta, joihin tulee sisältyä äidinkielen
369 ja kirjallisuuden koe, vieraan kielen koe, reaa-

370 liaineen koe ja yksi vapaasti valittava koe. Yhden
371 kokeen tulee olla pitkän oppimäärän mukainen.
372 Opiskelijalla tulee olla tämän lisäksi mahdolli-
373 suus suorittaa vapaavalintaisesti haluamansa
374 määrä ylimääräisiä ylioppilaskokeita. Ylioppilas-
375 tutkinnon kokeet tulee voida jatkossakin suorit-
376 taa hajautetusti kolmen tutkintokerran aikana.
377 Ylioppilastutkinnon arvosanojen on oltava keske-
378 nään vertailukelpoisia.

379 Opiskelijan, joka on suorittanut lukion oppimää-
380 rän englanniksi, on voitava suorittaa myös ylioppilas-
381 tutkinnon kokeet englannin kielellä. Ylioppilastut-
382 kinnon kokeet tulisi voida suorittaa englanniksi myös
383 opiskelijalle kevyen hakemuksen perusteella. Englan-
384 ninkielistä ylioppilastutkintoa ei tule toteuttaa muun
385 koulutuksen kustannuksella, eikä englanninkielisen
386 ylioppilastutkinnon tule vaikuttaa ylioppilastutkin-
387 non rakenteeseen.

388 Äidinkielen kokeen tulee jatkossakin olla kaikille
389 pakollinen opiskelijan kielellisiä sekä ajatuksellisia
390 valmiuksia mittaava koe, joka suoritetaan ylioppilas-
391 tutkinnon suorituskielellä. Niiden, joiden äidinkieli
392 on romanikieli, viittomakieli tai pohjois-, inarin- tai
393 koltansaamen kieli, tulee voida suorittaa ylioppi-
394 lastutkinnon pakollinen äidinkielen ylioppilaskoe
395 omalla äidinkielellään, vaikka tutkinnon suori-
396 tuskieli olisi suomi, ruotsi tai englantia. Kokeen tulee
397 mitata tekstin ja tiedon tulkitsemis- ja käsittelytaitoja
398 sekä oman tekstin tuottamisen taitoja. Opiskelijalla
399 tulee olla lisäksi mahdollisuus sisällyttää ylioppilas-
400 tutkintoonsa sekä suomen, ruotsin että englannin
401 äidinkielen koe taikka suomi tai ruotsi toisena kie-
402 lenä -koe. Erikielisten äidinkielen ylioppilaskokeiden
403 tulee vastata rakenteeltaan toisiaan.

404 Kielten osaamista on mitattava eurooppalaisen
405 viitekehyksen mukaisilla kielitasoilla, minkä kautta
406 opiskelija saa ylioppilastutkinnon yhteydessä kan-
407 sainvälisesti hyväksytyyn todisteen kielitaidostaan.
408 Samalla ylioppilastutkintoon sisältyy kielen suullisen
409 osaamisen arviointi.

410 Ylioppilaskoetilanteen sähköisen ja fyysisen
411 ympäristön on palveltava opiskelijaa. Kokeita ei
412 tule järjestää peräkkäisinä päivinä. Ylioppilastut-
413 kinto on korkea-asteelle suuntaava tutkinto, jonka

414 suorittaneella on riittävät oppimistaidot ja sivistys
415 korkea-asteella opiskeluun. Ylioppilastutkinnon
416 tehtävä osana valintajärjestelmää tulee olla kaikkialla
417 korkea-asteella ja työelämässä tarvittavan osaamisen
418 mittaaminen.

419 Korkea-asteella tietotekniikkataidot ovat kes-
420 keinen osa opiskelua, joten niiden soveltaminen
421 jatko-opintokelpoisuutta mittaavassa ylioppilasko-
422 keessa on luontevaa. Tietotekniikan käyttö ylioppilas-
423 kokeissa ei saa kuitenkaan muodostua kenellekään
424 esteeksi suorittaa tutkintoa tai sen osia. Kokeessa
425 tarvittavia aineistoja tulee jatkossa voida hakea avoi-
426 mesta verkkoympäristöstä ja tehtävätyyppejä tulee
427 kehittää siten, että ne hyödyntävät paremmin tieto-
428 tekniikan tarjoamia mahdollisuuksia. Reaaliainei-
429 den ylioppilaskokeiden tulisi testata myös kokelaan
430 tiedonhaku- ja soveltamistaitoja sekä lähdekritiikkiä.

431 Ylioppilastutkintomaksut tulee poistaa ja ylioppi-
432 lastutkintolautakunnan rahoittaminen tulee siirtää
433 valtion tehtäväksi. Ylioppilaskokeita tulee voida uusia
434 rajatta. Kokeiden tarkistamisen on oltava asiantun-
435 temukseen perustuvaa ja tasalaatuista. Kokeiden
436 uusintatarkastuksesta mahdollisesti koituvien
437 kustannusten on oltava opiskelijalle kohtuulliset. Yli-
438 oppilastutkintolautakuntaan tulee sisällyttää opiske-
439 lijaedustus. Ylioppilastutkinnon uusintoihin ilmoit-
440 tautumisen tulee olla mahdollista korkeakoulujen
441 opiskelijavalinnan jälkeen, jotta ehkäistään yksilön
442 koulutuspolun katkeaminen.

443 Ylioppilaskokeiden arvostelussa tutkintopisteiden
444 porrastus tulee olla lineaarisempi, jotta kokeiden
445 pisteytyksen porrastuneisuudesta syntyviä epäta-
446 sa-arvoisia pisteytystilanteita ei synny korkeakoulu-
447 jen todistushaussa. Tämä ei saa kuitenkaan vaikeut-
448 taa korkeakoulujen todistusvalinnan kansainvälistä
449 yhteensopivuutta.

450 **1.9 Lukion ja korkea-asteen nivelvaihe**

451 Lukiolaisen tulee saada jatko-opintokelpoisuus
452 suorittamalla lukion oppimäärä. Toimiva valinta-
453 järjestelmä on avain lukiolaisen kannalta epätoi-
454 vottujen väli vuosien karsimiseen. Korkeakoulu-
455 tutkintojen tavoitteet on tehtävä opiskelijalle
456 selväksi jo ennen korkea-asteelle hakeutumista.

457 Ylioppilaskirjoitusten tuloksia tulee käyttää
458 tehokkaasti hyödyksi korkea-asteen opiskelijavalin-
459 noissa. Valintakokeita tulee käyttää opiskelijavalin-
460 nan työkaluna kuitenkin siten, että osa valinnoista
461 tehdään suoravalintana ylioppilastutkinnon perus-
462 teella. Opiskelijavalintaa tulee tehdä myös ainoas-
463 taan valintakokeilla, jotta kirjoituksissa heikommin
464 menestyneillä, lukion oppimäärän ja ammatillisen
465 tutkinnon suorittaneilla on mahdollisuus hakeutua
466 haluamilleen aloille. Valintajärjestelmä ei saa sulkea
467 valmistuneilta opiskelijoilta opintopolkuja. Valinta-
468 järjestelmän tulee olla tasapainossa, ja ylioppilastut-
469 kinnon perusteella tehtävässä valinnassa eri oppiai-
470 neet tulee pisteittää reilusti ala huomioon ottaen.

471 Opiskelijoiden alalle soveltuvuuden mittaaminen
472 on merkittävä osa valintakokeiden sisältöä. Pääsy-
473 kokeiden ei tule perustua ulkoa opetellun tiedon
474 testaamiseen. Valintakokeiden suunnittelussa on
475 kiinnitettävä huomiota siihen, että valmennuskurssit
476 eivät saa antaa osalle opiskelijoista etulyöntiasemaa
477 valintakokeeseen valmistautuessa. Valintakokeissa
478 vaadittava osaamistaso tulee pystyä saavuttamaan
479 lukio-opintojen aikana. Valintakokeiden on oltava
480 hakijalle maksuttomia.

481 Korkea-asteen haku aikataulujen on oltava yhden-
482 mukaisia ja tiedot ennakkotehtävistä on julkaistava
483 ajoissa. Korkeakoulujen pääsykoeaineistot tulee
484 julkaista vasta kevään ylioppilaskirjoitusten jälkeen.
485 Korkeakoulujen tulee huomioida myös IB-päätöko-
486 keiden päivämäärät valintakokeiden asettamisessa.
487 Korkeakoulujen on tehtävä yhteistyötä suunnitelles-
488 saan valintakokeiden päivämääriä, jotta hakijalla on
489 mahdollisuus hakea kaikille samankaltaisille aloille
490 samassa haussa. Ylioppilaskokeiden aikataulun tii-
491 vistämisen sijasta tulee korkeakoulujen pääsykokeita
492 myöhäistää.

493 Samaa koulutusta antavien korkeakoulujen
494 on luotava yhtenäinen, ensisijaisesti sähköisessä
495 ympäristössä toteutettava valintakoe, jolla on oltava
496 mahdollista hakea kaikkiin oppilaitoksiin. Valin-
497 takokeen suorittamista ei saa ensisijaisesti sitoa
498 maantieteelliseen sijaintiin, ja mahdolliselle valin-
499 takoepaikalle siirtyminen ei saa aiheuttaa hakijalle
500 kustannuksia. Valintakokeiden laajaan sähköiseen

501 toteutukseen tulee siirtyä vain, jos siirtymässä synty-
502 viin epäkohtiin on puututtu. Siirtymää toteuttaessa
503 ei saa tinkiä hakijoiden oikeusturvasta eikä hyvin-
504 voinnista. Valintaprosessi ja valintakokeiden mah-
505 dolliset lisävaiheet eivät saa muodostaa hakijalle
506 kohtuutonta kuormaa. Valintaprosessi ei saa venyä
507 liian pitkäksi hakijan oikeusturvan ja hyvinvoinnin
508 takaamiseksi. Sähköisen valintakokeen tekninen
509 toteutus ei saa eriarvoistaa hakijoita toisistaan, eikä
510 se saa muodostaa kynnystä hakijoiden soveltuvuu-
511 den testaamiseen. Mahdollisen sähköisen valin-
512 takokeen rakenteen ja sisältöjen tulee minimoida
513 mahdollisuus vilppiin.

514 Vaihtoehtoisia väyliä korkeakouluihin, kuten avoi-
515 mia opintoja ja MOOC-kurssien suorittamista, tulee
516 kehittää ja ottaa laajempaan käyttöön. Opiskelijaa
517 on myös tiedotettava vaihtoehtoisista väylistä kor-
518 keakouluopintoihin toisen asteen opinto-ohjauksen
519 aikana.

520 Yhteisvalinnan on oltava ensisijaisesti uusien
521 opiskelijoiden väylä korkea-asteelle. Aikaisemmin
522 korkea-asteella opiskelleiden mahdollisuus alan
523 vaihtamiseen on turvattava erillisvalintojen ja omien
524 valintakiintiöiden kautta. Alan vaihtamisen tapoja
525 tulee kehittää ja monipuolistaa niin, että alan vaihta-
526 minen olisi mahdollisimman sujuvaa ja nopeaa.

527 Korkea-asteen koulutuksen on muodostuttava
528 akateemisesta yliopistokoulutuksesta sekä käytän-
529 nönläheisemmästä ammattikorkeakoulutuksesta.

530 **1.10 Kansainvälinen koulutuspolitiikka**

531 Suomen tulee aktiivisesti osallistua EU-tason
532 koulutuspoliittiseen kehittämistyöhön ja huo-
533 lehtia kansallisen koulutusjärjestelmän eri-
534 tyispiirteiden huomioimisesta. Suomalaisen
535 koulutusjärjestelmän hyviä puolia tulee edistää
536 kansainvälisesti. Koulutuspolitiikasta päättämi-
537 sen täytyy säilyä kansallisella tasolla. Pohjois-
538 maisen koulutuksellisen yhteistyön tulee olla
539 laajamittaista, tehokasta ja saumatonta. EU:n
540 jäsenrakenteen muutoksista huolimatta opiske-
541 lijoiden liikkuvuus ja Euroopan sisäiset koulu-
542 tusmahdollisuudet tulee säilyttää ennallaan sekä
543 taloudellisesti että liikkuvuuden kannalta.

544 Ulkomailta suoritettuja opintoja pitää pystyä
545 hyväksilukemaan lukio-opintoihin. Lukiokoulutuk-
546 sen tulee kasvattaa kansainvälisiä osaajia sekä val-
547 mistaa opiskelijoita toimimaan ja työskentelemään
548 globalisoituvassa maailmassa. Lukio-opinnoissa
549 kansainvälisyyttä tulee tukea muun muassa ulotta-
550 malla Erasmus+ -ohjelman yksilöliikkuvuuden osuus
551 koskemaan lukio-opiskelijoita. Erasmus+ -ohjelman
552 kattavuus tulee säilyttää ja sen budjetti vähintään kol-
553 minkertaistaa. DiscoverEU-hankkeen rahoitusta tulee
554 kasvattaa.

555 IB-tutkinnon saatavuus tulee taata valtakunnalli-
556 sestä. IB-tutkinnon ja suomalaisen ylioppilastutkin-
557 non tulee olla tasa-arvoisessa asemassa suomalaisia
558 korkeakouluvalintoja tehdessä. IB-tutkinnon ja suo-
559 malaisen ylioppilastutkinnon opetussisältöjä tulee
560 tarkastella erillään, eikä niitä tule suoraan rinnastaa
561 toisiinsa. IB-tutkintoa koskevasta "muut reaaliai-
562 neet" -kohdasta tulee luopua korkeakouluvalintoja
563 tehdessä.

564 **2. SOSIAALIPOLITIIKKA**

565 **2.1 Tukipalvelut**

566 Psykkiset tai fyysiset rajoitteet eivät saa vaikut-
567 taa mahdollisuuksiin suorittaa opintoja. Koulu-
568 tuksen järjestäjän tulee huolehtia tukitoimista ja
569 tilojen esteettömyydestä opiskelun sujuvuuden
570 varmistamiseksi. Tarpeellista tukitoimintaa täy-
571 tyy olla tarjolla niin, ettei opiskelija joudu mat-
572 kustamaan kohtuuttomia matkoja.

573 Erityistä tukea on oltava saatavilla, ja opiskeli-
574 joiden on oltava siitä tietoisia. Lakisääteisen oikeu-
575 den erityisopetukseen on toteuduttava jokaisessa
576 lukiossa. Oppimisvaikeudet on otettava huomioon
577 opetuksessa, kokeiden laadinnassa ja koetilanteissa.
578 Lukivaikeuden testaamista on kehitettävä. Jokaiselle
579 opiskelijalle tulee järjestää lukiseula lukion alussa.
580 Jokaisella opiskelijalla on oltava opintopolkunsa
581 aikana valtakunnallisesti yhtäläinen mahdollisuus
582 osallistua oppimisvaikeustestaukseen.

583 Maahanmuuttajataustaisten lukioon valmistavaa
584 koulutusta on lisättävä ja kehitettävä vetovoimaisem-
585 maksi. Valmistavan opetuksen tehtävä on vahvistaa

586 kielellisiä ja kulttuurillisia valmiuksia siirtyä lukioon.
587 Lukioon valmistavaa opetusta tulisi olla saatavilla
588 yhdenvertaisesti ja tasalaatuisesti joka puolella
589 Suomea.
590 Oppilaitoksessa opinto-ohjaaja toimii opiskeli-
591 joiden jaksamisen tukena ja opiskelijoilla tulee olla
592 mahdollisuus päästä keskustelemaan opinto-ohjaa-
593 jansa kanssa aina tarvittaessa.

594 **2.2 Turvallisuus oppilaitoksessa**

595 Lukioiden tulee kunnioittaa opiskelijoiden ihmis-
596 ja perusoikeuksia poikkeuksetta. Kaikenlainen
597 koulukiusaaminen tulee nähdä ja sitä tulee
598 käsitellä väkivallan muotona, josta tulee käyttää
599 termiä kouluväkivalta. Lukio on kaikenmuotoi-
600 sen väkivallan, syrjinnän, ahdistelun ja rasismien
601 vastainen paikka, ja sen ilmapiirin on oltava
602 avoin, turvallinen ja välittävä. Tämän täytyy näkyä
603 kouluympäristössä läpi kouluvuoden, ja koulun
604 henkilökunnalla on oltava velvollisuus tuoda tätä
605 esille ja puuttua kaikkiin tähän liittyviin mahdol-
606 lisiin ongelmatilanteisiin heti niiden ilmettyä.
607 Velvollisuus puuttua kouluväkivaltaan on kirjat-
608 tava lukiolakiin ja kouluväkivaltatapauksissa on
609 sovellettava rikoslakia ja käytettävä sen termistöä.

610 Opiskelijan fyysinen koskemattomuus on louk-
611 kaamaton kaikissa tilanteissa. Koulurauha saavute-
612 taan lukiossa opiskelijoiden ja opettajien sekä koulun
613 muun henkilökunnan tiiviillä yhteistyöllä ja keski-
614 näisellä kunnioituksella. Opettajille ja opiskelijoille
615 pitää järjestää koulutusta koulurauhan turvaamisen
616 tavoista sekä opiskelijoiden ja opettajien oikeuksista.
617 Fyysisen opiskeluympäristön tulee olla terveelli-
618 nen, turvallinen ja viihtyisä. Opiskelijoiden terveyttä
619 ja turvallisuutta ei saa laiminlyödä koulutukseen
620 liittyvässä paikallisessa tai valtakunnallisessa
621 päätöksenteossa.

622 **2.3 Opiskelija kouluyhteisön jäsenenä**

623 Opiskelijakunta on irrottamaton osa lukiota.
624 Koulutuksen järjestäjän on turvattava opiskelija-
625 kunnan toimintaedellytykset ja otettava opiskeli-
626 jakunta kiinteäksi osaksi koulun päätöksentekoa.
627 Opiskelijakunnan hallitukselle on myös nimet-

628 tävä ohjaava opettaja. Laadukas opiskelijakun-
629 tatoiminta on toimivan kouluyhteisön edellytys
630 ja koululle vetovoimatekijä. Opiskelijakunnan
631 tulee olla kiinteästi mukana avoimen, turvallisen
632 ja välittävän ilmapiirin luomisessa. Kouluväki-
633 vallasta vapaan ilmapiirin edistäminen on myös
634 opiskelijakunnan vastuulla.

635 Opiskelijoilla tulee olla edustus opettajain- ja
636 johtokunnan kokouksissa. Opiskelijakunta täytyy
637 ottaa mukaan koulun järjestyssääntöjä laadittaessa
638 ja tarkistettaessa, ja jokaisen opiskelijan tulee olla
639 tietoinen koulun järjestyssäännöistä. Opiskelijoi-
640 den mahdollisuutta keskustella yhteiskunnallisista
641 asioista koulussa tulee kehittää.

642 On varmistettava, että myös kasvavissa yksiköissä
643 yksittäisistä opiskelijoista pidetään huolta muun
644 muassa tehokkaalla ryhmänohjauksella ja tutortoio-
645 minnalla. Kaikissa lukioissa tulee järjestää tutor-
646 toimintaa, ja tutortoiminnalle on varattava riittävät
647 resurssit. Koulujen on nimitettävä tutortoiminnasta
648 vastaava opettaja. Tutorit on koulutettava tehtä-
649 vänsä. Tutorin tärkein tehtävä on opastaa ja tukea
650 uutta aloittavaa opiskelijaa. Kouluväkivallan ennal-
651 taehkäisy ja uusien opiskelijoiden ryhmäyttäminen
652 yhteisöllisen ilmapiirin luomiseksi ovat osa tutortoi-
653 mintaa. Tutortoiminta on kirjattava lukiolakiin.

654 **2.4 Yhdenvertaisuus**

655 Opiskelijoita on arvostettava ja kohdeltava
656 yhdenvertaisesti. Kouluyhteisössä pitää olla tilaa
657 yksilöllisyydelle ja erilaisille identiteeteille ja
658 ilmaisumuodoille. Sukupuolen moninaisuus on
659 tunnustettava, eikä kouluyhteisö saa olla cis- eikä
660 heteronormatiivinen. Yhdenvertaisuuden ja opis-
661 kelijan itsemääräämisoikeuden tulee toteutua
662 aidosti. Lukion seksuaalikasvatuksen tulee olla
663 laadukasta. Sen tulee siirtyä pois lisääntymiskes-
664 keisyydestä sekä keskittyä nuorten seksuaalisen
665 itsemääräämisoikeuden ja seksuaali-identiteetin
666 käsittelemiseen. Seksuaalikasvatuksessa tulee
667 ottaa huomioon sukupuolen ja seksuaalisuuden
668 moninaisuus.

669 Kouluympäristö ei saa syrjiä ketään fyysisesti eikä
670 henkisesti. Opetuksessa on otettava huomioon erilai-

671 set oppijat tarjoamalla erityistä tukea sekä opiskeluun
672 että kokeiden suorittamiseen. Oppiaineiden ja koulu-
673 tusvalintojen eriytymistä perustuen stereotypioihin
674 tai yksilön ulkoisiin ominaisuuksiin tulee purkaa.
675 Tämä tulee huomioida myös opettajien ja muun hen-
676 kilökunnan koulutuksissa sekä opinto-ohjauksessa.
677 Jokaisessa lukiossa on oltava yhdenvertaisuussuun-
678 nitelma, joka sisältää oppilaitoksen nykytilan kuvauk-
679 sen sekä tulevaisuuden tavoitteet. Yhdenvertaisuuden
680 takaamiseksi lukioiden tulee aktiivisesti ottaa opiske-
681 lijat mukaan yhdenvertaisuussuunnitelman valmiste-
682 luun ja toteutukseen. Opettajien koulutukseen tulee
683 sisällyttää opetusta liittyen seksuaalisuuden, suku-
684 puolen ja kehojen moninaisuuteen. Opettajien tulee
685 saada koulutusta syrjinnän tunnistamiseen, syrjintään
686 puuttumiseen sekä yhdenvertaisuuden edistämiseen.
687 Lukiokoulutuksessa ja sen kehittämisessä tulee tun-
688 nistaa sukupuoliroolit sekä purkaa niitä.
689 Nykyisestä asevelvollisuusjärjestelmästä tulee
690 siirtyä koko ikäluokkaa sukupuoleen katsomatta
691 yhdenvertaisesti kohtelevaan järjestelmään.

692 **2.5 Opiskelijahuolto**

693 Jokaisella lukiolaisella tulee olla saatavilla moni-
694 puoliset tukipalvelut opiskelunsa tueksi ja hyvin-
695 vointinsa turvaksi. Opiskelijoiden hyvinvointiin
696 ja terveydenhuoltoon on kohdistettava selkeästi
697 enemmän resursseja, erityisesti ennaltaehkäise-
698 viin, matalan kynnyksen palveluihin.

699 Lukioissa tulee olla täysipäiväinen terveydenhoi-
700 taja, koulukuraattori ja -psykologi enintään kuutta-
701 sataa opiskelijaa kohti, sekä täysipäiväinen lääkäri
702 kahtatuhatta opiskelijaa kohti. Kaikille nuorille on
703 tarjottava laaja maksuton terveystarkastus, joka sisäl-
704 tää myös lääkärintarkastuksen. Lukio-opiskelijalla
705 tulee olla oikeus selvittää 1–3 päivän sairauspoissaolo
706 pelkällä ilmoituksella ryhmänohjaajalle. Opiskelija-
707 huollon psykologi- ja kuraattoripalveluiden järjestä-
708 misvastuun tulee olla oppilaitoksen sijaintikunnalla.
709 Kaikkien opiskelijahuollon palveluiden tulee olla saa-
710 tavilla oppilaitosten tiloissa tai niiden välittömässä
711 läheisyydessä.

712 Terveydenhuollon, seksuaaliterveydenhuollon ja
713 suun terveydenhuollon on oltava maksutonta toisen

714 asteen opiskelijoille myös heidän täysi-ikäistyttyään.
715 Opiskelijahuollon tulee muodostaa kokonaisuus,
716 jossa asioita hoitavat samat opiskeluun liittyviin
717 erityiskysymyksiin perehtyneet terveydenhuollon
718 ammattilaiset luottamussuhteen luomiseksi. Palve-
719 luiden järjestämisessä, arvioinnissa ja kehittämisessä
720 on otettava huomioon opiskelijoiden antama palaute.
721 Palveluihin hakeutumisen tulee olla helppoa ja sel-
722 keää sekä onnistua ilman välikäsiä ja pelkoa leimau-
723 tumisesta. Hoitoon hakeutumisen helpottamiseksi
724 tulee tarjota sähköinen ajanvaraus sekä tietoa palve-
725 luista. Sähköiset sosiaali- ja terveyspalvelut täydentä-
726 vät opiskelijahuollon palveluita.

727 Jokaisessa lukiossa on oltava toimiva opiskelija-
728 huoltoryhmä, jossa on opiskelijakunnan edustus.
729 Koulun tulee luoda opiskelijahuoltosuunnitelma,
730 joka määrittää ryhmän toiminnan ja jonka laatimi-
731 seen opiskelijoiden tulee osallistua.

732 **2.6 Hyvinvointi**

733 Oppilaitoksilla on suuri rooli opiskelijoiden
734 kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin tukijoina. Oppi-
735 minen tapahtuu välittävissä ilmapiirissä, jossa
736 jokainen opiskelija huomioidaan yksilönä. Oppi-
737 misympäristöllä ja opetuskäytänteillä tuetaan
738 opiskelijoiden liikunnallisuutta ja vähennetään
739 liian istumisen aiheuttamia haittoja. Tietotekni-
740 kan käyttö ei saa rasittaa opiskelijaa kohtuutto-
741 masti, ja työskentelyergonomiasta on pidettävä
742 huolta.

743 Toisen asteen opiskelijoiden kouluruokailua tulee
744 kehittää, jotta kaikilla on mahdollisuus täysipainoi-
745 seen ateriaan jokaisena opiskelupäivänä. Kouluruo-
746 kailussa huomioidaan erilaiset ruokavaliot ja tuetaan
747 kasvispainotteista ruokavaliota sekä pyritään vähen-
748 tämään kouluruokailusta syntyvää ruokajätettä.

749 Kouluruokailussa tulee kiinnittää huomiota ruoan
750 laatuun, ravintoainepitoisuuteen sekä täyttävyyteen.

751 Opiskelun kuormittavuuteen ja työmäärään tulee
752 kiinnittää huomiota, ja koulun tulee tarjota tukea
753 ajan- ja stressinhallintaan. Koulutuksen järjestäjän
754 tulee myös varata riittävästi opiskeluun soveltuvia
755 oleskelutiloja opiskelijoiden käyttöön niin kouluajalla
756 kuin sen jälkeenkin.

2.7 Toimeentulo ja asuminen

Nykyistä sosiaaliturvajärjestelmää tulee yksinkertaistaa tinkimättä nuorten toimeentulosta. Opiskelijoiden sosiaaliturvan on katettava lukiolaisen elämisen ja asumisen kustannukset kokonaan.

Opintotukea tulee saada kaikilta opiskelukuukausilta, eikä lukiolaista tule edellyttää nostamaan opintolainaa ennen oikeutta toimeentulotukeen.

Oppimateriaalisia on tärkeä tukimuoto ennen toisen asteen aitoa maksuttomuutta ja sen tulee kohdentua nykyistä enemmän opintojen alkuun.

Opintotuen lainapainotteisuudesta tulee luopua. Sosiaaliturvan kokonaisuudistuksessa on otettava tavoitteeksi nuorten köyhyiden vähentäminen ja kannustinloukkujen purkaminen. Uudistuksen jälkeen järjestelmän tulee vastata työelämän epävarmuuteen. Sosiaaliturvaa uudistettaessa opintotuki tulee sisällyttää uudistukseen siten, että opiskelijatkin ovat universaalin sosiaaliturvan piirissä. Tuen tulee olla vastikkeellista. Tuen saamisen ehtojen tulee olla kohtuulliset.

Opintorahaa ei tule laskea saaduksi tuloksi ansiotulojen tapaan, ettei se heikennä asumistukea. Yleisen asumistuen ruokakuntoisuus on poistettava vähintään opiskelijoilta ja yhteisasumiseen on kannustettava. Alaikäisellä on oltava oikeus yleiseen asumistukeen, vaikka hänellä ei olisikaan muita tuloja. Kuntien ja valtion on huolehdittava siitä, että lukiolaisille soveltuvia opiskelija-asuntoja rakennetaan riittävästi eri puolille Suomea ja että opiskelija-asunnot ovat laadukkaita, kohtuuhintaisia ja saavutettavuudeltaan hyviä.

Opintorahan veronalaisuus on poistettava, ja opintoraha on sidottava indeksiin. Kohtuulliset tulot eivät saa leikata opintotukea, vaan työnteon tulee olla kannattavaa ja opiskelijan tulee voida käydä töissä opintojen ohessa. Huoltajien tulojen alentava vaikutus opintotukeen on poistettava, eikä opintotuen tasoa saa sitoa täysi-ikäisyyteen.

Työmarkkinatuen viiden kuukauden odotusaika on poistettava lukiosta valmistuneilta ammatillisen tutkinnon suorittaneiden tapaan. Tavoitteellista korkeakoulupaikan hakemista sekä ahkeraa avoimessa korkeakoulussa opiskelemista tulee tukea korkea-

kouluissa opiskelevien tavoin.

Koulumatkatukea täytyy kehittää paremmin opiskelijoiden tarpeita palvelevaksi lyhentämällä koulumatkatuen minimikilometrimerkkiä viiteen kilometriin. Koulumatka on huomioitava kokonaisuutena, ei osissa. Koulumatkatuen käyttämisestä tulee joustavoittaa ja helpottaa.

3. NUORISOPOLITIikka

3.1 Nuorten vaikuttamismahdollisuudet

Nuoria on kuultava aidosti kaikilla päätöksenteon tasoilla ja siihen tulee tarjota vaikuttamisen keinoja, joissa vaikuttamisen mahdollisuudet ovat aitoja pelkän osallistumisen mielikuvan sijaan.

Vaikuttamismahdollisuuksien tulee olla kaikille yhdenvertaiset nojaten yhdenvertaisuuslain syrjinnän kiellosta säätävään pykälään. Sukupolvien välinen tasa-arvo on otettava huomioon päätöksenteossa. Nuorilla on oltava yhtäläiset etenemismahdollisuudet yhteiskunnassa sekä mahdollisuus osallistua kansalaisyhteiskunnan toimintaan. Nuorilla on oltava aidot mahdollisuudet päästä käsiksi valtion tarjoamiin palveluihin myös sähköisesti. Nuorille on taattava vahvan sähköisen tunnistautumisen tapa.

Päätöksenteon viestinnässä käytettävän kielen täytyy olla selkeää. Nuoriin liittyvässä päätöksenteossa on kysyttävä ensisijaisesti kantaa nuorilta, ja erityisesti koulutukseen liittyvissä kysymyksissä oppilas- ja opiskelijakunnat ovat tärkeimpiä asiantuntijoita. Niiden tulee olla aidosti vaikutusvaltaisia vaikuttamiskanavia myös oman koulun ulkopuoliseen vaikuttamiseen paikallisella tasolla. Nuorille on taattava pääsy päättäviin elimiin, kuten lautakuntiin, kunnanhallituksiin ja -valtuustoihin, jokaisessa kunnassa.

Nuoria edustavien kunnallisten kuulemisjärjestelmien ja vaikuttajaryhmien on oltava nuorten itsensä demokraattisesti valitsevia. Kunnallisissa vaikuttamismuodoissa on kunnioitettava nuorten itsenäistä järjestäytymisoikeutta. Koska nuoriso- ja opiskelijajärjestöt ovat merkittävä vaikuttamisen väylä nuorille, niiden rooli on tunnustettava voimak-

843 kaammin. Nuoriso- ja opiskelijajärjestöjä tulee myös
844 hyödyntää osana opetussisältöjä. Järjestöjen rahoitus
845 ja toimintaedellytykset on turvattava ja niiden merki-
846 tystä yhteiskunnallisessa päätöksenteossa on vahvis-
847 tettava. Järjestöillä on tärkeä rooli pitkäjänteisessä
848 nuorisotyössä ja osana elinvoimaista kansalaisyhteis-
849 kuntaa. Nuoriso- ja opiskelijajärjestöille jaettavia
850 valtionapuja ei tule leikata.

851 Nuorten demokratiakasvatusta tulee lisätä konk-
852 reettisin esimerkein. Päätöksentekoon liittyvien
853 prosessien on tultava tutuiksi nuorille esimerkiksi
854 koulun kautta, jotta jokainen nuori ymmärtää mah-
855 dollisuutensa vaikuttaa. Nuorten vaikuttajaryhmien,
856 kuten nuorisovaltuustojen, toimintaedellytyksiä ja
857 -menetelmiä on kehitettävä, ja niiden jäsenille on
858 tarjottava koulutusta sekä mahdollisuuksia osallistua
859 tarjolla oleville järjestöjen koulutuksille. Sähköisty-
860 mistä pitää lisätä nuorten osallistumisen ja vaikutta-
861 mismahdollisuuksien helpottumisen kannalta.

862 **3.2 Nuoret vaaleissa**

863 Äänestysikäraja on laskettava 16 ikävuoteen
864 kaikissa vaaleissa. Kuntavaaleissa ehdolle asettu-
865 misen ikäraja on laskettava 16 ikävuoteen. Muissa
866 yleisissä valtakunnallisissa vaaleissa ehdolle aset-
867 tumisen ikärajan on oltava sidonnainen henkilön
868 oikeustoimikelpoisuuteen. Kansalaisaloitteen alle-
869 kirjoittamisen ikäraja tulee laskea 15 ikävuoteen.

870 Nuorten demokraattisen osallistuminen tukemi-
871 nen on koko yhteiskunnan vastuulla. Äänestyspaikat
872 yleisissä valtakunnallisissa vaaleissa tulee sijoittaa
873 nuorille keskeisiin paikkoihin, kuten toisen asteen ja
874 korkea-asteen oppilaitoksiin. Keskusvaalilautakun-
875 tien tulee valmistella esitykset äänestyspaikkojen
876 sijainnista nuoria kuullen. Sekä ennakoäänestyksen
877 että vaalipäivän äänestyspaikkojen sijainnit tulee
878 suunnitella yhteistyössä nuorisovaltuuston, toisen ja
879 korkea-asteen opiskelijakuntien, nuorisojärjestöjen ja
880 nuorisotyöntekijöiden kanssa. Ennakoäänestämistä
881 pitää yleisesti helpottaa.

882 **3.3 Opiskelijoiden oikeusturva**

883 Suomeen tulee luoda oppilas- ja opiskelija-asi-
884 avaltuutetun tehtävä, joka valvoo opiskelijoiden

885 oikeusturvan toteutumista. Mitään opiskelijaa
886 koskevia toimenpiteitä ei saa aloittaa ilman, että
887 opiskelija on tietoinen tästä. Opiskelijalle tulee
888 tarjota oikeusneuvontaa häntä koskevissa hallin-
889 nollisissa asioissa. Opiskelijan tulee tietää, missä
890 henkilörekistereissä hänestä on tietoja, kenellä
891 on pääsy rekistereihin ja kuinka hän voi itse
892 päästä omiin tietoihinsa helposti käsiksi. Opiske-
893 lijän opintasuoritukset eivät saa vaarantua hänen
894 terveydellisen tilansa takia.

895 **3.4 Nuorisotakuu**

896 Nuorten työllisyyttä parantavista järjestelmistä
897 on pidettävä kiinni, ja niitä on jatkuvasti kehitet-
898 tävä. Etsivää nuorisotyötä on jatkettava nuorten
899 tukemis- ja ohjauksena. Etsivässä nuoriso-
900 työssä on otettava huomioon ennaltaehkäisy sekä
901 työn riittävät resurssit. Koulutuksen roolia syrjäy-
902 tymisen ennaltaehkäisyssä ja pysäyttämässä on
903 painotettava. Avoimen korkeakoulun koulutus-
904 seteli ja ylioppilaiden oikeus jälkiohjaukseen on
905 otettava osaksi nuorisotakuuta.

906 Nuorisotakuun ja etsivän nuorisotyön vaiku-
907 tusten mittaamiseen on luotava arviointityökalu,
908 jolla saatuja tuloksia käytetään hyödyksi toimin-
909 nan kehittämisessä. Nuorisotakuuta tulee kehittää
910 pitkäjänteisesti.

911 **3.5 Nuorisopalvelut**

912 Kuntien nuorisopolitiikassa ja -palveluissa on
913 oltava yhtäläiset linjat ja vähimmäisresurssit,
914 jotta ne ovat kaikissa kunnissa riittävät. Kun-
915 nissa pitää korostaa ja edistää monikulttuurista
916 ja kansainvälistä nuorisotoimintaa ja luoda sille
917 edellytykset. Nuorisopalvelujen on oltava nuoren
918 helposti saatavilla ja koottuna yhteen. Nuoriso-
919 palveluihin ja -politiikkaan on tultava ennakoiva
920 ja pitkäjänteinen ote, jotta lyhytaikaisten hank-
921 keiden sijaan keskitytään pitkän aikavälin tavoit-
922 teissa onnistumiseen.

923 Etsivän nuorisotyön resurssit on taattava, jotta
924 tuen piiriin pääsevät koulutuksen tai työmarkkinoi-
925 den ulkopuolella olevat nuoret tai he, jotka tarvitsevat
926 tukea saavuttaakseen tarvitsemansa palvelut.

927 Ohjaamoita tulee olla kattavasti ympäri Suo-
928 mea, ja niiden rahoitus on turvattava. Toimintaa on
929 laajennettava ja kehitettävä yhdessä nuorten kanssa.
930 Nuorille tulee tarjota tietoa Ohjaamo-palveluista ja
931 tukea palveluiden piiriin hakeutumiseen.

932 **3.6 Nuorten työllisyys**

933 Julkisen sektorin tulee tarjota lukiolaisille enem-
934 män kesätyöpaikkoja ja yksityisen sektorin
935 toimijoita tulee kannustaa siihen esimerkiksi
936 kesätyöseteleiden avulla. Lisäksi nuorten kesä-
937 työmahdollisuuksien parantamiseksi koulujen
938 alkamisajankohtaa on myöhäistettävä nykyi-
939 sestä vastaamaan paremmin yleiseurooppalaista
940 mallia. Talous-, työelämä- ja työnhakutaitojen
941 opetus tulee ottaa kiinteäksi osaksi perusopetusta
942 ja toisen asteen koulutusta. Yrittäjyyskurssien
943 tarjontaa tulee laajentaa, ja opiskelijalla tulee olla
944 mahdollisuus tutustua opintojensa yhteydessä
945 yrityksiin ja yrittäjyyteen esimerkiksi yritysvie-
946 railujen muodossa.

947 Työmarkkinoita tulee uudistaa mahdollistamaan
948 nuorten suurempi työllisyys. Nuoria ja erityisesti
949 maahanmuuttajataustaisia nuoria ei saa jättää heik-
950 koon asemaan työmarkkinoilla suhteessa muihin
951 väestöryhmiin. Oppisopimuskoulutusjärjestelmää
952 tulee kehittää ja ottaa laajempaan käyttöön. Sosiaa-
953 liturvajärjestelmässä eikä työttömyyspalveluissa saa
954 olla erillisiä sanktioita nuorille. Jokaista nuorta on
955 kohdeltava yhdenvertaisesti ja häirinnästä vapaasti
956 työelämässä. Valtion ja kuntien rekrytointi tulee
957 toteuttaa anonyymisti. Nuorten työllisyyspalveluita
958 on kehitettävä yksilöllisemmäksi, jotta jokainen saa
959 niistä tarvitsemansa hyödyn.

960 **3.7 Nuorten terveys**

961 Alle 25-vuotiaille on saatava henkilökohtaiseen
962 tilanteeseen sopiva maksuton ehkäisy. Nuorille
963 räätälöityjä päihde- ja mielenterveyspalveluja on
964 vahvistettava. Terapiatakuu on otettava käyttöön
965 koko maassa. Nuorten syrjäytyminen tulee tun-
966 nustaa yhdeksi Suomen suurimmista haasteista
967 ja syrjäytymisen ennaltaehkäisyyn ja korjaaviin
968 toimenpiteisiin on suunnattava mittakaavan

969 mukaiset resurssit. Terveystieteiden, koulutus-
970 ja työmarkkinajärjestelmää tulee kehittää koko-
971 naisvaltaisesti syrjäytymisen ratkaisemiseksi.
972 Kansalaisyhteiskunnan toimijoiden edellytyksiä
973 on parannettava ja niitä on kannustettava sitout-
974 tamaan syrjäytymisvaarassa olevia nuoria osaksi
975 yhteiskuntaa.

976 Lääketieteellinen ja juridinen sukupuolen kor-
977 jauksen prosessi tulee erottaa toisistaan ja nuorella
978 tulee olla mahdollisuus korjata juridinen sukupuoli-
979 merkintänsä jo ennen täysi-ikäisyyttä, ilman lääke-
980 tieteellistä selvitystä tai todistusta lisääntymiskyvyt-
981 tömyydestä. Kolmas juridinen sukupuoli on otettava
982 käyttöön Suomessa ja sukupuolen vahvistamisen
983 on perustuttava omaan ilmoitukseen. Nuorten tulee
984 saada solmia itselleen sopivia ihmissuhteita suku-
985 puolesta ja seksuaalisesta suuntautumisestaan huoli-
986 matta ilman pelkoa häirinnästä ja/tai syrjinnästä.

987 Lukion on tuettava erilaisia harrastusmahdol-
988 lisuuksia. Harrastamisen rooli yhteisöllisyyden
989 kasvattamisessa ja opinnoissa jaksamisessa tulee tun-
990 nustaa. Lukioiden tilat tulee avata vapaamuotoiselle
991 harrastustoiminnalle iltapäivisin ja iltaisin. Tilojen
992 varaamiseen on oltava lukiolaisille avoin ja tietotur-
993 vallinen digitaalinen järjestelmä. Liikuntamahdol-
994 lisuuksia koulupäivien yhteydessä sekä opiskelu-
995 ympäristön liikunnallisuutta on tuettava. Opintojen
996 suorittamisen tulee olla joustavaa, jotta esimerkiksi
997 urheilu- tai musiikkiuralla olevat nuoret voivat elää
998 tasapainoista elämää.

999 **3.8 Kestävä kehitys**

1000 Suomen ja Euroopan unionin tulee olla esimerkil-
1001 lisiä Yhdistyneiden Kansakuntien kestävän kehi-
1002 tyksen tavoitteiden toteuttamisessa ja kestävän
1003 kehityksen suunnitelma tulee ottaa kansallisen ja
1004 kansainvälisen päätöksenteon pohjaksi. Nuorilla
1005 on oltava mahdollisuus osallistua YK:n kestävään
1006 kehitykseen liittyviin kokouksiin. Kestävään
1007 kehitykseen liittyvää politiikkaa on tehtävä nuor-
1008 ten ja tulevien sukupolvien ehdoilla.

1009 Ilmastonmuutoksen ja luonnon monimuotoisuu-
1010 teen kohdistuvien uhkien ehkäisemisen tulee olla
1011 politiikan keskiössä. Nuoria tulee kuunnella sellais-

1012 ten keskeisten toimijoiden kuin YK:n ja EU:n ilmas-
 1013 toon ja ympäristöön liittyvissä kokouksissa sukupol-
 1014 vien välisen oikeudenmukaisuuden takaamiseksi.
 1015 Nuorten on pystyttävä osallistumaan ja vaikuttamaan
 1016 myös Suomen ilmastopolitiikkaan yhdenvertaisesti
 1017 muiden sukupolvien kanssa. Suomen tulee olla edel-
 1018 läkävijä päästöjen vähentämisessä, energiantuotan-
 1019 non ja puhtaan teknologian kehittämisessä ja käyt-
 1020 töntössä sekä luonnon hiilivarastojen suojelussa ja
 1021 hiilinielujen vahvistamisessa. Suomen tulee noudat-
 1022 taa Pariisin sopimuksessa sovittuja ilmastotoimia
 1023 ilmaston lämpenemisen pysäyttämiseksi 1,5 astee-
 1024 seen. Hallituksen tulee varmistaa, että päätöksenteko
 1025 on linjassa ilmastotavoitteiden saavuttamisen kanssa.

1026 **3.9 Sukupolvipolitiikka**

1027 Sukupolvien välisen tasa-arvon tulee toteutua
 1028 yhteiskunnan päätöksenteossa ja työelämässä.
 1029 Nuorten osaamistason heikkeneminen tulee
 1030 pysäyttää ja osaamistaso kääntää nousuun. Osa-
 1031 mistason testaamisen tulee olla läpileikkaavaa,
 1032 puolueetonta, julkista ja jatkuvaa. Osaamistason
 1033 testaamiseen käytettyjä metodeja tulee kehittää
 1034 sekä testitulosten oikeellisuutta tulee tarkkailla.
 1035 Huoltosuhteen heikentyessä on pidettävä huoli
 1036 siitä, että Suomi säilyy houkuttelevana ja kilpailuky-
 1037 kyisenä asuinpaikkana nuorille. Työeläkejärjestel-
 1038 män perusta on säilytettävä kestäväksi ja sen kehittä-
 1039 misen lähtökohtana on oltava sukupolvien välinen
 1040 oikeudenmukaisuus. Eläkejärjestelmän rahoitusta on
 1041 käsiteltävä aina kokonaisuutena. Nuoret on otettava
 1042 mukaan tekemään eläkepäätöksiä, jotta turvataan
 1043 sukupolvien välisen ketjun ja oikeudenmukaisuuden
 1044 jatkuminen sekä järjestelmän uskottavuus. Taitettu
 1045 indeksi on säilytettävä. Kaikesta tehdystä työstä tulee
 1046 karttua eläkettä.

LUKIOLAISTEN KUNTAVAALITAVOITTEET 2021

LIITTOHALLITUKSEN HYVÄKSYMÄT KUNTAVAALITAVOITTEET, TIEDOKSI LIITTOKOKOUKSELLE

LUKIOKOULUTUS 2020-LUVULLE

TAVOITTEET:

- Lukiokoulutukseen kohdennetaan riittävät resurssit, jotta laadukkaan ja monipuolisen koulutuksen tarjoaminen on mahdollista.
- Etäopetuksen mahdollisuuksia pitää hyödyntää laajasti siten, että yhteistyötä voidaan tehdä niin alueellisesti, kansallisesti kuin kansainvälisestikin.
- Korkeakoulu yhteistyön pitää olla laadukasta ja laajaa siten, että jokainen lukiolainen voi löytää itseään kiinnostavia mahdollisuuksia.
- Jokainen lukion opettaja saa tarvittaessa täydennyskoulutusta digipedagogiikasta.
- Jokaisessa lukiossa on oltava tarkoituksenmukaiset laitteet, yhteydet ja tietotekninen tuki kunnossa.
- Jokaisella koulutuksen järjestäjällä tulee olla tarjolla valinnainen tieto- ja viestintätekniikan opintojakso.

LUKIOISTA SÄÄSTÄMINEN SEIS

TAVOITTEET:

- 2030-luvun ikärakenteiden muutoksiin pitää varautua kehittämällä erilaisia yhteistyömalleja koulutuksen tarjoamiseen, jotta oppilaitosverkon saavutettavuus voidaan turvata.
- Lukioita ei saa lakkauttaa siellä, missä ne turvaavat koulutuksen saavutettavuutta.
- Lukioverkon muutoksissa on kuultava alueen lukiolaisia ja yläkoululaisia.

- Etäyhteyksiä hyödyntämällä voi laajentaa lukioiden kurssitarjontaa, mutta se ei saa korvata lähiopetusta säästötoimenpiteenä.
- Julkisen liikenteen on tarjottava sujuvat matkat oppilaitoksiin.

LUKIOLAISTEN HYVINVOINTI TAKAISIN

TAVOITTEET:

- Opiskelijahuollon palveluiden säilymisestä lähipalveluna lukiossa on pidettävä kiinni, ja palveluille on varattava tarvittavat resurssit laadun varmistamiseksi.
- Mielenterveyspalveluita tulee olla saatavilla riittävästi ja matalalla kynnyksellä. Terapiatakuu tulee ottaa käyttöön koko maassa.
- Jokaisen lukiolaisen tulee saada tarvitsemansa tuki opinnoilleen, oli kyseessä sitten erityisopetus tai muu erityinen tuki.
- Opiskelijakuntien toimintaedellytyksiä on tuettava, jotta jokaisessa lukiossa voidaan järjestää laadukasta toimintaa ja edistää opiskelijoiden osallisuutta sekä yhteisöllisyyttä.
- Lukioiden tulee sijaita esteettömissä, viihtyisissä ja terveellisissä tiloissa. Sisäilmaongelmiin tulee puuttua välittömästi.
- Kunnissa tulee olla edullisia liikuntamahdollisuuksia nuorille, ja muitakin nuorille tärkeitä harrastusmahdollisuuksia on tuettava.